

СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА, ЕКОНОМІЧНА ВІДСТАЛІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Здійснено порівняльний аналіз дуалістичних концепцій економіки та суспільства. Виділено залежність між соціально-економічною структурою суспільства та його розвитком. Встановлено, що гетерогенність та неоднорідність суспільства можуть стати причиною його відсталості.

Ключові слова: *дуалізм, структура суспільства, економічний розвиток, гетерогенність.*

Постановка проблеми. Життя людини як найвища цінність земного буття зароджується і минає у суспільстві. Суспільство як сукупність величезної кількості індивідуумів формується і змінюється під впливом значного масиву факторів, одним з яких є існуюча соціально-економічна структура самого суспільства. Вплив структури суспільства на рівень його соціально-економічного розвитку є недостатньо дослідженим, хоча вже протягом декількох століть учені-економісти у своїх працях аналізують проблеми структуризації суспільства, передусім з політекономічної точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному світі сформувалося декілька основних типів суспільства, кожний з яких має специфічні риси, суб'єкти, закони розвитку тощо. І якщо капіталістичне суспільство, в якому становлення і розвиток ринкової економіки відбувається еволюційним шляхом, постійно є об'єктом політико-економічних досліджень ще з часів А. Сміта, К. Маркса, Й. Шумпетера, то вивченню інших типів суспільного розвитку приділялося значно менше уваги в економічній літературі. На нашу думку, несправедливо відкинуті на периферію економічної науки методологічні підходи до вивчення структури слабо-розвинутої економіки та суспільства, наведені в працях голландських економістів першої половини ХХ ст. Г. Беке [1], С. Фурнівала [2], Г. Бургера. Важливе місце в теорії розвитку країн третього світу займають роботи А. Льюїса [3], Г. Раніса [4], Дж. Фея [5], Б. Хігінса [6].

Мета статті. У цій статті основну увагу буде приділено дослідженням соціально-економічної структури неоднорідного гетерогенного суспільства, яке характерне для багатьох країн, що розвиваються, з метою виявлення залежності між змінами структури та розвитком, а також виділення причин економічної відсталості.

Результати дослідження. Зміни соціально-економічної структури суспільства завжди мають місце у процесі його розвитку. Сукупність осіб, що виконують певні притаманні лише їм функції у процесі відтворення, визначається як суспільний клас. Формування класів (виокремлення особливих за своїми соціально-економічними функціями верств населення, починаючи з часів найдавніших цивілізацій) означає ускладнення соціально-економічної структури суспільства та забезпечує потенціал його розвитку.

Так, виокремлення землевласників поряд із землеробами фактично забезпечило зростання продуктивності сільськогосподарської праці, передусім для того, аби створити достатній доход для «експлуататора». Виділення ремісників (ковалів, гончарів тощо) також сприяло зростанню продуктивності праці за рахунок підвищення її фондоозброєності. Торговці та лихварі забезпечують прискорення господарського кругообігу і перерозподіл витрат та доходів у часі. Завдяки їх функціонуванню зростає віддача на кожен одиницю задіяних ресурсів.

Джерело розвитку суспільства у зазначених випадках варто шукати там, де А. Сміт знаходив вигоди від спеціалізації при виробництві шпильок. Отже, можемо сказати, що структуризація суспільства – це процес, який супроводжує його розвиток. Більше того, поява нових структурних елементів – класів, що зосереджуються на виконанні спеціальної функції у процесі господарського кругообігу, стає фактором розвитку.

Найгрунтовніше доведення цієї залежності ми знаходимо у працях Й. Шумпетера. Особлива категорія економічних агентів – підприємці-новатори – виконуючи відповідну соціально-економічну функцію, забезпечують розвиток суспільства. Клас підприємців визна-

чений як провідник капіталізму. Його наявність забезпечила країнам Європи та США звання розвинутих держав, тоді як його відсутність або слабкість є ознакою слаборозвинутої країни.

Подальша структуризація сучасного суспільства за ознакою виконуваних функцій у господарському кругообігу виявляється на всіх його стадіях. Це і виділення корпоративного менеджменту, що забезпечує капітал-функцію окремо від капітал-власності, формування клану юристів – захисників приватної власності, мінімізаторів трансакційних витрат, виокремлення фахівців з прикладних наукових досліджень та відповідних посередників – провайдерів інновацій, а також фахівців із захисту інтелектуальної власності тощо.

У сфері споживання можемо зазначити такий приклад структуризації, як маркетингове сегментування ринку, що дозволяє застосовувати цінову дискримінацію і забезпечує швидке відшкодування витрат, а також ренту найбільш інноваційно налаштованим виробникам. Постає питання: чи будь-яка причина появи нового елемента у соціально-економічній структурі суспільства забезпечує його розвиток? Підстави для сумнівів можемо знайти як у наведених прикладах, коли розвиток уповільнюється і вартість благ зростає через включення до її складу оплати послуг «мінімізаторів» трансакційних витрат, так і в історико-економічних дослідженнях суспільного розвитку.

У цьому контексті варто звернути увагу на концепцію дуалістичної економіки, започатковану Г. Беке ще на початку ХХ ст. Разом з іншими дослідниками, які застосовують соціально-економічний підхід, Г. Беке впевнений, що проблеми економічного розвитку слаборозвинутих країн визначаються не лише економічними факторами (такими, як зростання доходу на душу населення та збільшення капіталовкладень), але й неекономічними. Таким чином, економічний розвиток розглядається, по-перше, як процес не тільки економічний, але й соціальний; по-друге, передбачає зміни у структурі економіки та якісні інновації, а не лише кількісний приріст окремих економічних показників; по-третє, структурні зміни в економіці та суспільстві фактично визначають перехід від одного типу соціально-економічної системи до іншого.

Вивчаючи процес формування капіталістичного господарства у слаборозвинутих країнах (які спочатку були колонізованими, а згодом здобули незалежність), Г. Беке відзначає негативний вплив на економічний розвиток цих країн утворення дуалістичної структури суспільства: з одного боку, традиційне місцеве суспільство, з іншого – прогресивне, але імпортоване. Фактично, Г. Беке був піонером у дослідженні природи гетерогенності суспільства в термінах соціально-економічної системи. Вчений відзначає, що у дуалістичному суспільстві на території однієї країни функціонують дві незмішувані соціально-економічні системи. Характеризуючи їх, Г. Беке використав дефініцію В. Зомбарта і зазначив, що кожна з цих систем має свій суспільний дух, специфічні організаційні форми та особливу техніку і технологію.

Елементи економічної системи вищого рівня розвитку (яка характеризується більшим ступенем раціоналізму соціального духу, досконалішими організаційними формами господарювання та ефективнішою технікою і технологією) можуть виникнути у гомогенному суспільстві та існувати одночасно з менш розвинутою соціально-економічною системою, створюючи перехідні форми еволюції, поступово зміцнюючись та виділяючись у цілісну систему з подальшим здобуттям домінуючого становища. Така ситуація не породжуватиме дуалізму.

Натомість імпорт нової соціально-економічної системи з-за кордону, який відбувається в процесі колонізації країни, обумовлює незмішване, відокремлене співіснування двох різних систем, жодна з яких не має шансу здобути домінуюче становище еволюційним шляхом. Саме відсутність перехідних форм нової соціально-економічної системи на ґрунті старої не дозволила Г. Беке розглядати колоніалізм як стадію формування розвинутого капіталізму у відсталіх країнах та обумовила відповідну авторську позицію стосовно дуалістичної економіки.

Виразником іншої точки зору на ідентифікацію та перебіг процесу структурних змін у колонізованій країні і формування капіталістичної соціально-економічної системи в процесі колонізації є Г. Бургер. Він критично поставився до концепції соціально-економічної системи Г. Беке. Зміни, що відбувалися в Індонезії у період її колоніальної історії, Г. Бургер розглядав як структурні зрушення, що можуть бути ідентифіковані як перехід від передкапіталістичного до капіталістичного суспільства. Щодо соціальної страти, яка виступатиме в ролі промоутера капіталізму, Г. Бургер відповіді не дає.

Висвітленням цього питання зайнялися інші дослідники. Оскільки соціальна страта – промоутер капіталізму – повинна займати проміжне становище, концепція дуалістичної економіки в «чистому» вигляді для цього виявилася завузкою. Зокрема, у своїх дослідженнях С. Фурнівал визначив колоніальне суспільство Малайзії, Бірми та Індонезії як «множинне» та відповідну економіку як «множинну», а не «дуалістичну». Визначення множинного суспільства С. Фурнівала є досить подібним до визначення дуалістичної економіки Г. Беке.

Натомість для характеристики частин суспільства, що є відносно відокремленими, але співіснують у межах одного політичного утворення, С. Фурнівал не використовує концепцію двох незмішуваних систем, як це робить Г. Беке. У розумінні С. Фурнівала, «частина суспільства», або «соціальний порядок» являє собою расову композицію суспільства. При цьому кожна частина суспільства, виділена за расовою ознакою, не лише різниться мовою, релігією, мораллю, споживанням, але й виконує, на думку С. Фурнівала, притаманну їй економічну функцію, виступає певною економічною кастою.

Але ключовою характеристикою множинного суспільства С. Фурнівал вважає не стільки наявність різнорасового представництва в країні, скільки відсутність загальної соціальної волі. Саме відсутність єдиного суспільного духу, або, як називав його Ж.-Ж. Руссо, «*la volonte generale*», а з ним і єдиних суспільних потреб та суспільного попиту, С. Фурнівал виділяв як ознаку гетерогенного суспільства. У такому суспільстві, на думку вченого, не існує суспільних потреб цілого суспільства, вони поділені на потреби окремих його членів; не існує національної згоди: кожна частина суспільства відстоює свою точку зору, не намагаючись зрозуміти погляди інших. У результаті суспільство стає сектантським.

У сферах виробництва, розподілу та споживання кожна частина множинного суспільства виконує свою функцію, і при цьому відсутня вільна мобільність між такими частинами стосовно виконуваних функцій. У цьому контексті С. Фурнівал зауважує, що зазначені факти означають не тільки те, що ринок є недосконалим, але й те, що економічні сили на ринку сприяють безперешкодній концентрації прибутку у всіх сферах, а безжальний матеріальний егоїзм призводить до нестачі толерантності у проявах суспільної волі. У результаті суперництво та конфлікти інтересів частин суспільства стають все гострішими та призводять до посилення економічної нерівності.

Гетерогенність, неоднорідність суспільства разом з відповідною тенденцією зміни його структури виявляється ключем до розуміння причин відсталості та одночасно головною детермінантою наряду розвитку слаборозвинутої країни. У процесі співіснування у множинному суспільстві різних систем не відбувається їх адаптація чи дифузія, жодна з них не може взяти гору над іншою, структура суспільства костеніє, і розвиток стає неможливим. Водночас, користуючись перевагою владних важелів, представники іноземного капіталізму здатні збільшити свою частку в національному багатстві та національному доході, розповсюдивши закони розподілу розвинутого капіталістичного суспільства не тільки всередині свого анклаву на території відсталої країни, але й у відносинах з традиційним місцевим анклавом. У результаті економічний потенціал розвитку традиційного суспільства зменшується.

Зачіпаючи проблему дуалістичної економіки неможливо оминати дослідження А. Льюїса, який дотримувався протилежної – оптимістичної – точки зору на перспективи розвитку дуалістичного суспільства. У пошуках істини ми з необхідністю маємо здійснити порівняння зазначених концепцій. І в першу чергу, маємо підкреслити, що найважливішим критерієм, за яким різняться дослідження дуалістичної економіки – це розуміння досліджуваного об'єкта як соціально-історичного типу економічної системи або як теоретичної моделі. Для представників неокласичного напрямку, до якого варто віднести А. Льюїса, Г. Раніса, Б. Хігінса та ін., характерне останнє. Модель є формальною логічною конструкцією, що ґрунтується на припущеннях та умовах, використовується для з'ясування взаємозв'язків між умовами та дозволяє здійснювати оперативний кількісний аналіз. Для здійснення аналізу історичних реалій, а також розробки інструментарію, однаково корисного для передбачення розвитку та економічної політики розвитку, варто розуміти дуалістичну економіку як соціально-історичний тип економічної системи. Саме така позиція характеризує дослідження, об'єднані у протилежному, соціально-економічному, напрямі.

Дуалізм між традиційним і прогресивним секторами економіки, на думку А. Льюїса, формується внаслідок функціонування в них різних законів розподілу під впливом надлишку праці. Саме у відмінностях між законами розподілу (у традиційному секторі – за середнім продуктом, у прогресивному – за граничним продуктом) він і бачив джерело економічного зростання. В економіці, де різні рівні продуктивності праці винагороджуються однаковою заробітною платою, є підстави очікувати значного нагромадження підприємницького прибутку, яке може бути перетворене на ефективні капіталовкладення. Крім того, функціонування міжсекторного ринку праці розглядається як інструмент подолання дуалізму та вирівнювання продуктивності праці й законів розподілу.

Але варто зауважити, що закони розподілу (на відміну від законів виробництва) не визначаються технічними характеристиками виробничої функції, а відповідають певному рівню раціоналізації суспільних дій. Закон розподілу доходу відповідно до граничного продукту характерний для суспільства з високим рівнем спеціалізації функцій господарського кругообігу та цілераціональними (за М. Вебером) суспільними діями. Для менш розвинутого суспільства характерними є ціннісно-раціональні суспільні дії та, відповідно, розподіл доходу за середнім продуктом.

Припускаючи можливість асиміляції секторів та зростання рівня їх когерентності за основними виділеними ознаками – продуктивністю праці та зарплатою – А. Льюїс ігнорує існування різних соціальних систем у дуалістичній економіці, зокрема, не зважає на общину як головний інститут відсталого суспільства. Можна було б сказати, що він безпідставно ігнорує *the crux of the matter* реформи Століпіна, якби знати, що він обізнаний щодо неї!

На нашу думку, поряд з потенційною можливістю накопичувати економічні ресурси для розвитку в одному секторі економіки, важливішою умовою розвитку є можливість гнучкої зміни структури суспільства. Країни, що розвиваються, характеризуються гетерогенністю суспільства, низьким рівнем соціальної адаптації та соціальної мобільності, що є причиною «закупорки» міжсекторних каналів та ускладнення структурних змін. Саме це стає основною причиною гальмування (або відсутності) структурних змін, трансформації та автономного розвитку у слабозрозумітих країнах. Неврахування цієї особливості суспільства перетворює на безплідні сподівання щодо еволюційного руху на основі ринкової саморегуляції та робить безрезультатними стимулюючі заходи економічної політики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, існуюча різноманітність типів суспільств, що відрізняються за своєю соціально-економічною структурою, потребує детальних досліджень не лише специфіки самої структури, але й умов її формування. Адже розвиток суспільства забезпечує не стільки наявність оптимальної соціально-економічної структури, скільки сам процес руху до неї. У цьому контексті країни, що розвиваються, є гарним полігоном для досліджень, оскільки формування їх соціально-економічної структури в багатьох випадках відбувається під впливом зовнішніх факторів.

Наявність певного необхідного елемента у структурі суспільства ще не гарантує виникнення імпульсів для розвитку такого суспільства. Важливими є відносини між елементами структури. Якщо позитивні відносини між елементами структури відсутні, то виникає дуалізм, який характеризується поділом суспільства на традиційний і модернізований сектори, суб'єкти яких часто мають антагоністичні інтереси.

Перехід суб'єктів з одного сектора до іншого може визначатися як позитивне явище, яке сприяє економічному розвитку, лише за умови, що у процесі переходу виконується певна функція, забезпечується робота певної ланки господарського кругообігу. Надмірне ускладнення структури суспільства веде до ентропії, коли зусилля, спрямовані на взаємодію між структурними елементами, переважають економію витрат від спеціалізації.

Структурна основа концепцій дуалістичної економіки дає гарні перспективи для прогнозування економічного розвитку у формі структурних змін. При цьому, залучивши корисні інструменти з арсеналу еволюційної парадигми, можна встановити причини ускладнень міжсекторних відносин та визначити мотиватори і джерела імпульсу для розвитку.

Список використаної літератури

1. Boeke H.J. Economics and Economic Policy of Dual Societies / J.H. Boeke. – New York: Institute of Pacific Relations, 1953. – 324 p.
2. Furnivall J.S. Netherland India: A Study of Plural Economy / J.S. Furnivall. – Cambridge: Cambridge University Press, 1939. – 460 p.
3. Lewis W.A. Economic Development with Unlimited Supplies of Labour / W.A. Lewis. – Manchester School. – 1954. – Vol. 22. – P. 139–191.
4. Ranis G. Is Dualism Worth Revisiting? [Електронний ресурс] / G. Ranis // Economic Growth Center Yale University. – 2003. – No. 870. – Режим доступу: <http://ssrn.com/abstract=46424>
5. Fei J. Theory of Economic Development / J. Fei, G.A. Ranis // American Economic Review. – 1961. – Vol. 51. – No. 4. – P. 533–565.
6. Higgins B. The ‘Dualistic Theory’ of Underdeveloped Areas / B. Higgins // Economic Development and Cultural Change. – 1956. – Vol. IV. – No. 2. – P. 99–115.

Осуществлен сравнительный анализ дуалистических концепций экономики и общества. Выделена зависимость между социально-экономической структурой общества и его развитием. Установлено, что гетерогенность и неоднородность общества могут стать причиной его отсталости.

Ключевые слова: *дуализм, структура общества, экономическое развитие, гетерогенность.*

The paper deals with comparative analysis of the dualistic conceptions of the economy and society. Highlighted the relationship between socio-economic structure of society and its development. Found that the heterogeneity and heterogeneity of the society may be the reason for its backwardness.

Key words: *duality, the structure of society, economic development, heterogeneity.*

Надійшло до редакції 15.06.2012.